

Առանց քաղաքական ենթատեքստի

«Երկիր» (25 հունիսի 2009թ) -- Հունիսի 23-ին ՀՅԴ Բյուրոյի «Քրիստափոր Միքայելյան» կենտրոնում ՀՅ Դաշնակցության նախաձեռնությամբ տեղի ունեցավ «Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ճանապարհների վերաբացման առևտրատնտեսական հիմնախնդիրները» թեմայով քննարկում:

Քննարկմանը ներկա էին ՀՅԴ ներկայացուցիչներ, ՀՀԿ խմբակցության ղեկավար Գալուստ Սահակյանը, ԱԺ ֆինանսավարկային և բյուջետային հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ Գագիկ Մինասյանը, ՀՀԿ խմբակցության անդամ Վարդան Այվազյանը, ԲՀԿ խմբակցության անդամ Վարդան Բոստանջյանը, «Ժառանգություն» խմբակցության ղեկավար Արմեն Մարտիրոսյանը, ֆինանսների նախկին նախարար Էդուարդ Սանդոյանը, տնտեսագետներ և ուրիշներ:

ՀՅԴ Բյուրոյի անդամ, ՀՅԴ խմբակցության ղեկավար Վահան Հովհաննիսյանը բացման խոսքում նշեց, որ ուսումնասիրության հիմքում քաղաքական ենթատեքստ չկա, այն միայն նպատակ ունի պատասխանել հարցերին, թե Հայաստան-Թուրքիա ցամաքային ճանապարհի կամ ճանապարհների բացման ժամանակ առևտրային, սոցիալական, տնտեսական ինչ հետևանքներ կարող են լինել: Նրա խոսքով՝ «ֆուտբոլային դիվանագիտության» արդյունքում արհեստականորեն ճանապարհի բացման օրակարգ առաջացավ, սակայն դա մեր օրակարգը չէր, այլ Թուրքիայի, որովհետև Թուրքիան է փակել ճանապարհը, և բացելն էլ նրա գործն է: Այնուամենայնիվ, մեր առջև խնդիր է դրված, թե եթե ճանապարհը բացվեց, մենք ի՞նչ խնդիրներ ենք ունենալու, և որքանո՞վ են Հայաստանում պատրաստ դրա բացմանը թե՛ օրենսդրորեն, թե՛ տնտեսական բաղադրիչներով, և անհրաժեշտ է այս խնդիրը քննարկել առանց քաղաքական ենթատեքստի:

Նոր ռազմավարություն մշակելու անհրաժեշտություն կա

Քննարկվող հարցի առիթով ՀՅԴ զեկույցը ներկայացրեց կուսակցության Բյուրոյի անդամ **Դավիթ Լոքյանը**:

Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ճանապարհների վերաբացման առևտրատնտեսական հիմնախնդիրները

Զետխորհրդային շրջանում Հայաստան-Թուրքիա փոխհարաբերությունները սկզբեցին Հայաստանի անկախությունից անմիջապես հետո Թուրքիայի կողմից Հայաստանի պետության ճանաչմամբ, սակայն Թուրքիան տարբեր պատճառներով մերժեց Հայաստանի հետ պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել: Ավելին, 1993 թվականին Թուրքիան քաղաքական նկատառումներով փակեց Հայաստանի հետ իր սահմանները:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացումը հատկապես վերջին մի քանի տարիների ընթացքում գտնվել է բազմաթիվ տնտեսագետների ուշադրության կենտրոնում, ովքեր փորձել են գնահատել սահմանի վերաբացման ազդեցությունը մի շարք տնտեսական ցուցանիշների վրա: Նման ուսումնասիրություն առաջին անգամ իրականացվել է Պոլյակովի կողմից 2000 թվականին,¹ որը կիրառել է ձգողականության մոդել:

Հետագայում Ֆրեյնկմանը, Պոլյակովն ու Ռեվենկոն² կիրառել են առևտրի բացության և ձգողականության մոդելները՝ հայկական առևտրային հոսքերի և ՀՆԱ-ի վրա Թուրքիայի հետ փակ սահմանի ազդեցությունը գնահատելու համար: Առևտրի բացության մոդելի կիրառումից ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ փակ սահմանը զգալի ազդեցություն է ունեցել արտահանումների և ՀՆԱ-ի վրա:

Տնտեսական քաղաքականության և իրավական հարցերով հայ-եվրոպական խորհրդատվական կենտրոնը (AEPLAC) կիրառել է հաշվարկելի ընդհանուր հավասարակշռության մոդելը՝³ սահմանի բացման ազդեցությունը ՀՆԱ-ի և առևտրի հոսքերի վրա գնահատելու համար: Ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն՝ սահմանի բացումը միջինժամկետ հեռանկարում կհանգեցնի արտահանման 17.7%, ներմուծման 13.0% և իրական ՀՆԱ-ի 2.7% աճի:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման հետևանքով առևտրի հոսքերի ծավալների աճի վերաբերյալ գնահատական է տրվել նաև Թորոսյանի, Գանգիձեի և Բեյլոքի⁴ կողմից, համաձայն որոնց՝ Թուրքիայից Հայաստան ներմուծումները կաճեն 50%-ով, իսկ Հայաստանից Թուրքիա արտահանումները՝ 38%-ով:

2006 թվականին հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման խնդրին անդրադարձել է նաև Բադրամյանը,⁵ որն իր աշխատությունում կիրառում է նախորդ վերլուծություններից տարբերվող մոտեցում: Նա ենթադրում է, որ հայկական ու վրացական և թուրքական ու իրանական սպառողները համապատասխանաբար ունեն նման նախապատվություններ: Այս ենթադրությունը հնարավորություն է տալիս գնահատել, թե ինչ կներմուծեն հայկական սպառողները Թուրքիայից և, նմանապես, ինչ կներմուծեն թուրքական սպառողները Հայաստանից: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի ընդհանուր ներմուծումները կավելանան 4%-ով, իսկ ըղնհանուր արտահանումները՝ 4-12%-ով:

Այս աշխատանքի նպատակն է բացահայտել ու որակել սահմանի վերաբացման առևտրատնտեսական հիմնախնդիրները և սահմանել դրանց առնչությամբ Հայաստանի դիրքորոշման նախընտրելի ուղիները: Դիտարկվում են երկու երկրների տնտեսության հիմնական հատվածներն ու դրանց համեմատությունը, ինչպես նաև ներմուծումների, արտահանումների ու արտադրության վրա ազդող կարգավորումն ու դրանց համեմատությունը, և տրվում են բացահայտված հիմնախնդիրների շուրջ եզրակացություններ ու առաջարկություններ: Տնտեսապես հարաբերականորեն ավելի մեծ ներուժ ունեցող երկրի հետ ապագա գործընկերությունը շահավետ դարձնելու համար անհրաժեշտ է՝ շուկայի մատչելիության առնչությամբ առնվազն հավասար

¹ E. Polyakov, "Changing Trade Patterns After Conflict Resolution in South Caucasus", World Bank paper, 2000.

² L. Freinkman, E. Polyakov, C. Revenco, "Armenia's Trade Performance in 1995-2002 and the Effect of Closed Borders: A Cross-Country Perspective", Armenian Journal of Public Policy, 1(2), March 2004 pp. 185-212.

³ AEPLAC, Հայ-թուրքական սահմանների վերաբացման տնտեսական հետևանքները Հայաստանի համար, ենթադրություններ արտաքին առևտրի վերաբերյալ, 2005թ.

⁴ K. Torosyan, A. Gangidze, R. Beilock, "A Phased Strategy for Opening Armenia's Western Border", 2006

⁵ M. Baghranyan, "Estimating the Change in Trade Flows Between Armenia and Turkey if the Border is Open: Case Study Based on Georgia-Turkey and Armenia-Iran Trade", 2006

պայմանների հաստատում; ներքին արտադրողների մրցունակության ու արդյունավետության բարձրացում և բավարար խրախուսում, և ներքին շուկայի պաշտպանությանը ուղղված օրենսդրության արդյունավետ կիրառում:

Ուսումնասիրության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) քարտուղարության առևտրի քաղաքականության վերաբերյալ հաշվետվություններն ու անդամների պարտավորությունների փաստաթղթերը, Համաշխարհային բանկի WITS⁶ և WDI⁷ տվյալների բազաներից հավաքագրված տվյալները, Եվրոպական հանձնաժողովի աշխատանքային փաստաթղթերը, Հայաստանի և Թուրքիայի պետական կառավարման մարմինների հաշվետվությունները, Economist Intelligence Unit հետազոտական և խորհրդատվական ընկերության, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) և Տնտեսական քաղաքականության և իրավական հարցերով հայ-եվրոպական խորհրդատվական կենտրոնի (AEPLAC) վերլուծական աշխատանքները և այլն:

Լեռնուծումների վրա ազդող կարգավորում

Թուրքիայի մաքսատուրքերի առավելագույն դրույքաչափերի ամրագրման ցածր մակարդակը (բոլոր ապրանքների 50%) չամրագրված դրույքաչափերը կամայականորեն փոփոխվելու հնարավորություն է տալիս: Սա ներկայումս գործող «օրենսդրական սակագների» կարգի հետ հնարավորություն է տալիս ընթացիկ խնդիրներ ունեցող և ամրագրման պարտավորություններից դուրս ցանկացած ճյուղի սակագնային լրացուցիչ պաշտպանություն տալ: Գործող ոչ արժեքային սակագների բարդ համակարգը կարող է արժեքային համարժեքներով ստանձնած պարտավորությունների խախտման հնարավորություն տալ: Գործող դրույքաչափերի պարզ միջինը շատ բարձր է՝ 10%, և դրանց 1/5 մասը 10%-ից բարձր է, ինչը վկայում է սակագնային պաշտպանության բարձր մակարդակի մասին: Որտեղ ավելի շատ է կարևորվում տեղական արտադրությունը, պաշտպանությունը բարձր է՝ անկախ ապրանքների մշակման աստիճանից: Գյուղատնտեսական ապրանքների սակագները ամրագրվել են շատ բարձր մակարդակի վրա, իսկ ոչ գյուղատնտեսական ապրանքների ապագա անհրաժեշտ պաշտպանությունը «ապահովագրվել է» դրանց մեծ մասի սակագների չամրագրմամբ: Որտեղ կա ամրագրում, դա միջինով շատ բարձր է: Մաքսային այլ հարկերն ու վճարները բավական բարդ են և ամբողջական կիրառման դեպքում՝ մաքսատուրքերը, հարկերն ու վճարները միասին որոշ ապրանքների համար կարող են գերազանցել ամրագրված սակագնային դրույքաչափը:

Հայաստանի համար վերը նշված բացահայտ ոչ բարենպաստ դիրքից լավագույն ելքը Թուրքիայի հետ առնվազն արդյունաբերական ապրանքների մասով ազատ առևտրի համաձայնագիր բանակցելն է: Օ-ական մաքսատուրքերի երկկողմ պարտավորությամբ՝ Հայաստանը կապահովագրվի Թուրքիայի սակագնային դրույքաչափերի հնարավոր փոփոխություններից և կստանա շուկայի հավասար մատչելիություն: Գյուղատնտեսական ապրանքների առնչությամբ՝ նշված համաձայնագրում պետք է ներառել գործող դրույքաչափերը ապագայում չբարձրացնելու երկկողմ պարտավորություն:

Ի լրումն, Թուրքիան առևտրի իր հիմնական գործընկերոջ՝ ԵՄ հետ ունի մաքսային միության ռեժիմ, և նշված երկկողմ համեմատությունը Թուրքիայի հետ առևտրի համար միայն նվազագույն հիմքեր է տալիս, քանի որ նույնիսկ դրույքաչափերի հավասար պայմանների դեպքում հայկական արտահանողները թուրքական շուկայում կբախվեն ԵՄ արտահանողների արտոնյալ մրցակցությանը: Արդյունքում, Թուրքիայի հետ առնվազն արդյունաբերական ապրանքների ազատ առևտրի բանակցումը Հայաստանի համար կլինի ճիշտ ռազմավարություն:

⁶ World Integrated Trade Solution (Համաշխարհային միասնական առևտրային գործիք)

⁷ World Development Indicators (Համաշխարհային զարգացման ցուցանիշներ)

Թուրքիայի հետ հետագա առևտրային գործընկերությունը պետք է նաև դիտարկվի ԵՄ հետ նրա պարտավորությունների և ԵՄ հետ Հայաստանի ձեռք բերած համաձայնությունների համատեքստում: Եթե Հայաստանը վայելում է ԵՄ Արտոնությունների ընդհանրացված համակարգի (GSP+) շրջանակներում ԵՄ համապատասխան շուկաների արտոնյալ մատչելիություն, ապա սկզբունքորեն դա պետք է տարածվի նաև Թուրքիայի շուկաների վրա: Մինչ ազատ առևտրի համաձայնեցումը կամ որպես դրան այլընտրանք՝ պետք է ձեռք բերվի Թուրքիայի հետ GSP+ արտոնյալ կարգավիճակ (Թուրքիայի արդյունաբերական ապրանքների մաքսատուրքերի գործող սակագների միջինը կմվազի 4,8%-ից 2,8%՝ Հայաստանում նույն ապրանքների գործող սակագների միջինի 2,3%-ի դիմաց):

Հայաստան-ԵՄ-Թուրքիա առևտրի խաչաձև հարաբերությունների այս ամբողջ համատեքստում կարևոր է ծագման կանոնների խնդիրը: ԵՄ և Թուրքիայի հետ անհրաժեշտ է ծագման բարենպաստ կանոններ բանակցել՝ արտադրական գործընթացում ավելացված արժեքի կուտակման շահավետ տարբերակներով հնարավոր առավելագույն թվով ապրանքախմբեր ընդգրկելու և արտոնություններից կամ ազատ առևտրից առավելագույնս օգտվելու նպատակով: Թուրքիայի առևտրային տարբեր համաձայնագրերի ներքո ծագման արտոնյալ կանոնները հիմնված են մշակման աստիճանի կամ ավելացված արժեքի չափանիշների վրա՝ կուտակման հնարավորությամբ: Երկկողմ կուտակումը կիրառվում է արտոնությունների ընդհանրացված համակարգի (GSP տրամադրող երկրի բաղադրություն) և երկկողմ առևտրային համաձայնագրերի ներքո: Թուրքիան Համաեվրոպական ծագման կուտակման համակարգի մասնակից է, որը թույլ է տալիս ապրանք արտադրելու համար այդ գոտում ցանկացած երկրից նյութերի օգտագործում՝ պահպանելով արտոնյալ ծագումը: Համաեվրոմիջերկրածովյան կուտակման համակարգը մեկ այլ օրինակ է: Գործընկեր երկրների միջև կուտակումը կարող է կիրառվել, եթե ծագման կարգավիճակի ստացման մեջ ներգրավված երկրների ու ներմուծող երկրի միջև կիրառելի է նմանատիպ ծագման կանոնների վրա հիմնված ազատ առևտրի համաձայնագիր:

Թուրքիայի մաքսային ընթացակարգերը արդիականացվել են GUMSIS (մաքսային անվտանգության համակարգ, ռիսկերի վերլուծության գործընթաց և հակամաքսանենգության գործունեության փորձագիտություն) և BILGE (մաքսային բոլոր ընթացիկ ընթացակարգային պահանջների կատարման համար մշակված համակարգ) համակարգերի ներդրմամբ: Բոլոր մաքսային գործարքների 99,9%-ը կատարվում են էլեկտրոնային ձևով: Մաքսային հայտարարագրման ձևաչափը համապատասխանեցվել է ԵՅ-ում օգտագործվող «մեկ վարչական փաստաթղթի» (SAD) հետ: EUR.1 կամ EUR.MED տեղաշարժի հավաստագիր է պահանջվում ոչ ԵՅ այն երկրներից ներմուծումների համար, որոնց հետ Թուրքիան ունի ազատ առևտրի համաձայնագրեր: Ներմուծման մաքսային կետով անցումը տևում է առավելագույնը 24 ժամ (եթե բոլոր պահանջված փաստաթղթերը կարգին են), անկախ տրանսպորտի տեսակից:

Շրջաններում արտադրական և/կամ արտահանման աջակցության նպատակով Թուրքիայի որոշ ներմուծումների նկատմամբ տուրքերի և հարկերի զիջումները կարող են հանգեցնել ներմուծող ոլորտներին տրվող հատուկ լրավճարների: Այդ զիջումները կարող են առնչվող ապրանքների դեպի Թուրքիա արտոնյալ արտահանման հնարավորություն հանդիսանալ: Հայաստանը պետք է դիտարկի Թուրքիայի այս աջակցության փորձը՝ շրջանների զարգացման ծրագրերի շրջանակներում առանձին ճյուղերի աջակցելու հնարավորության և շրջանների զարգացման անհրաժեշտության առումով: Թուրքիայում կիրառվող նշված հատուկ լրավճարներից ապագայում Հայաստանին հասցվող վնասի դեպքում՝ դրանք պետք է քննարկվեն երկկողմ խորհրդակցությունների ժամանակ:

Թուրքիայի սակագնային և արտոնյալ սակագնային քվոտաների կիրառումը հակասում է ոչ սակագնային սահմանափակումներ չկիրառելու պահանջին: Գործող կարգը նաև դրանց անարդարացի բաշխման հնարավորություն է թողնում: Երկիրը կրառում է նաև քանակական սահմանափակումներ: Թուրքիայի ներմուծման լիցենզավորման համակարգը ունի թափանցիկության խնդիրներ: Ազատ առևտրի համաձայնագրի դեպքում այս խնդիրները նույնպես կարող են մասամբ լուծվել: Այլապես, դրանք պետք է դիտարկվեն երկկողմ բանակցությունների ժամանակ՝ քվոտաների և քանակական սահմանափակումների հետ կապված առավելագույն բարենպաստ մոտեցում ստանալու, իսկ ներմուծման լիցենզավորման հետ կապված ընթացակարգերի հնարավոր պարզեցման նպատակով:

Թուրքիան ունի լավ ձևավորված հակագնազգման համակարգ, ինչը նախատեսում է ոչ շուկայական տնտեսություններից ներմուծումների առավել բարդ ու ոչ բարենպաստ կանոններ և պետական մարմնի սեփական նախաձեռնությամբ դիտարկումներ: Թուրքիան ունի նաև լավ ձևավորված պաշտպանական միջոցների համակարգ: Կիրառվող միջոցները կարող են շուկայից դուրս թողնել ներմուծողին: Թուրքիայի հակագնազգման համակարգի հետ կապված՝ բանակցությունների ժամանակ պետք է քննարկել գնազգման որևէ մտահոգությունների վաղ փուլում դիտարկման և Հայաստանը որպես շուկայական տնտեսություն ընդունելու հարցերը, իսկ պաշտպանական միջոցների հետ կապված՝ բանակցությունների ժամանակ պետք է քննարկել ներմուծումների որևէ մտահոգությունների վաղ փուլում դիտարկման հարցերը: Պետք է բանակցությունների ժամանակ քննարկել և համաձայնել համատեղ խորհուրդ ստեղծելու շուրջ, որը հետագայում կհանդիպի ընթացքում առաջացած բոլոր խնդիրների արագ քննարկման համար:

Թուրքիայի հակագնազգման համակարգում ստեղծվել է ներմուծումներում անարդարացի մրցակցության գնահատման խորհուրդ, որը բաղկացած է Գյուղատնտեսության ու գյուղական հարցերով նախարարության, Արյունաբերության ու առևտրի նախարարության, Պետական պլանավորման կազմակերպության ենթաքարտուղարության, Սաքսային ենթաքարտուղարության, Թուրքիայի պալատների ու ապրանքահումքային բորսաների միության, Գյուղատնտեսության պալատների միության ներկայացուցիչներից և Ներմուծումների գլխավոր տնօրինության համապատասխան վարչության պետից: Խորհուրդը մշակում է բոլոր որոշումներն ու առաջարկությունները և դրանք ներկայացնում է առևտրի հարցերով պատասխանատու պետնախարարի հաստատմանը: Գործում են վերջնական որոշված հակագնազգման 93 տուրքեր:

Հայաստանի կարևորագույն իրավունքներից է վնաս հասցնող ներմուծումներից ներքին արտադրողների պաշտպանությունը: Չնախատեսված առևտրային կարգավորմանն առնչվող տեխնիկական մեթոդները բավական բարդ են, իսկ Հայաստանի պատասխանատու մարմինները ունեն փորձի պակաս: Պետք է անհրաժեշտ բարձրության հասցվի համապատասխան մարմինների կարողությունները և առնչվող գործընթացների իրականացման մեխանիզմների արդյունավետությունը՝ կապված հակագնազգման, լրավճարների փոխհատուցման և պաշտպանական միջոցների հետ:

Հայաստանում ներմուծումների և արտահանումների տարբերությունը, որպես ՀՆԱ-ի մաս, մոտ 3 անգամ ավելի մեծ է քան Թուրքիայում: Բացասական առևտրային հաշվեկշռի մեծացումը մտահոգություն է ընթացիկ հաշվի բացասական հաշվեկշռի դեպքում՝ կապված վերջինիս ֆինանսավորման հնարավոր բարդությունների հետ: Իրադրության բարդացման դեպքում կարող են սահմանափակվել ներմուծումները՝ օգտվելով այդ նպատակներով հատուկ մշակված ԱՀԿ վճարային հաշվեկշռի խնդիրների հետ կապված դրույթներից:

Թուրքիայի պետական գնումների համակարգը դառնում է ավելի պարզ ու արդյունավետ: Կան մրցույթների օտարերկրյա մասնակիցների հստակորեն սահմանված իրավասություններ և ընթացակարգերի թափանցիկություն: Թեև մրցույթների տեղական մասնակիցներին տրվող գնային արտոնությունը (15%) կարող է ոչ բարենպաստ վիճակում թողնել մրցակիցներին՝ Թուրքիայի մեծածավալ պետական հատվածի բազմատեսակ գնումները կարող են մոտ հարևանությամբ դիտվել որպես լավ հնարավորություն:

Թուրքիան օգտագործում է փոխհամաձայնեցված առևտրի գործելակերպի երկու հիմնական տեսակ՝ բարտեր կամ փոխադարձ գնումներ և հատուցում: Առաջինը հիմնականում օգտագործվում է այն երկրների հետ, որոնք ունեն թերզարգացած բանկային համակարգ կամ արտարժույթի դժվարություններ: Հատուցումը համաձայնություն է, ըստ որի որևէ ապրանքի կայուն փոխարկելի արտարժույթով գնման դեպքում մատակարարը կհատուցի հետագայում՝ օրինակ կգնի վերջնական արտադրանքը, եթե մատակարարվել է տեխնոլոգիա, հունք կամ բաղադրամաս:

Արտահանումների, արտադրության և առևտրի վրա ազդող կարգավորում

Թուրքիայում գործում են բազմաթիվ միջոցներ, որոնց նպատակն է զարգացնել թուրքական արտադրության և արտահանման ներուժը: Նշված միջոցներից է արտահանման ֆինանսավորումը, որն իրականացվում է Թուրքիայի արտահանման վարկավորման բանկի (Թուրքական էքսիմբանկի) կողմից: Այն 1987 թվականին հիմնադրված պետական հաստատություն է և Թուրքիայի արտահանման վարկավորմամբ զբաղվող միակ պաշտոնական կառույցն է: Դրա նպատակներն են թուրքական արտահանումների ծավալի ավելացումը, արտահանման համար նոր շուկաների ձևավորումը, միջազգային առևտրում թուրքական արտահանողների տեսակարար կշռի մեծացումը, ապրանքների և ծառայությունների արտահանման բազմազանումը և թուրքական արտահանողներին, ներդրողներին և արտասահմանյան գործընկերներին աջակցության ցուցաբերումը: Թուրք էքսիմբանկի վարկային ծրագրերի միջոցով ֆինանսական աջակցություն է ստացել Թուրքիայի տարեկան արտահանման ավելի քան 9%-ը: Էքսիմբանկն աջակցում է արտահանողներին, արտահանման ուղղվածություն ունեցող արտադրողներին և արտասահմանյան ներդրողներին կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ արտահանման վարկավորման ծրագրերի միջոցով: Արտահանողների համար կարճաժամկետ ֆինանսական աջակցությունը հասանելի է նախաառաքումային և հետառաքումային փուլերում և տրվում է 360 օրով՝ նոր թուրքական լիրայով, և 540 օրով՝ արտարժույթով: Առևտրային բանկերին թույլատրվում է գանձել տարեկան մինչև 1% տարբերավճար (spread)՝ ՆԹԼ-ով վարկերի համար, և 0.5% տարբերավճար՝ արտարժույթով վարկերի համար: 2006 թվականին ընդհանուր վարկերի 67%-ը տրվել է առևտրային բանկերի, և 33%-ը՝ էքսիմբանկի միջոցով: 2006 թվականի վերջի դրությամբ, արտահանման կարճաժամկետ վարկերը կազմել էին էքսիմբանկի ընդհանուր վարկերի 90%-ը:

Էքսիմբանկը թուրքական արտահանողների, ներդրողների և արտասահմանյան կապալառուների համար առաջարկում է նաև առևտրային և քաղաքական ռիսկերից ապահովագրման մի շարք ծրագրեր: Առևտրային ռիսկերն ապահովվում են էքսիմբանկի սեփական միջոցներով, մինչդեռ քաղաքական ռիսկերը սկզբունքորեն ապահովվում են կառավարության կողմից: Ապահովագրական վճարները տատանվում են 0.19%-ից մինչև 4%՝ առևտրային և քաղաքական ռիսկերի համար համատեղ, կամ 0.05%-ից մինչև 4%՝ միայն քաղաքական ռիսկերի համար:

Արտահանումների խթանման կենտրոնը, որ գործում է Արտաքին առևտրի ենթաքարտուղարության ներքո, արտահանման խթանման հիմնական պետական կազմակերպությունն է: Այն որպես միջնորդ է հանդես գալիս՝ օտարերկրյա

ներմուծողների և թուրք արտահանողների միջև գործնական կապեր հաստատելու հարցում: Կենտրոնի գործունեությունը իրականացվում է հինգ հիմնական ուղղություններով՝ 1. հետազոտությունների համար վերապատրաստում, 2. առևտրային տեղեկատվություն, 3. հրապարակայնություն ու խթանում, 4. նախագծերի կառավարում և 5. միջազգային հարաբերություններ:

ՓՄՁ զարգացման պետական գործակալությունը աջակցում է ՓՄՁ-ներին հետևյալ հարցերում՝ ազգային և միջազգային ցուցահանդեսներին մասնակցություն և դեպի արտասահման գործարար այցեր (ֆինանսավորվում է ծախսերի մինչև 50%-ը, ընդհուպ մինչև 10,000 ԱՄՆ), արտահանման խթանման վարկեր և սեփական բրենդի ստեղծում: Գործակալությունը ՓՄՁ-ներին տրամադրում է նաև գործարար համապատասխանեցման մոդելներ: Սա մի մեխանիզմ է, որի միջոցով տեղական և արտասահմանյան ՓՄՁ-ները գրանցվում են տվյալների մեկ ընդհանուր բազայում, և այն վարող որակավորված ընկերությունը գնահատում է այդ ՓՄՁ-ների միջև համագործակցության հնարավորությունները:

Թուրքիայում գոյություն ունեն 20 ազատ գոտիներ: Ազատ գոտիներում գործող կազմակերպությունների համար կան մի շարք ֆինանսական խթաններ: Դրանք ներառում են մաքսատուրքերից ու նման այլ վճարներից, կորպորատիվ հարկից, եկամտահարկից և ավելացված արժեքի հարկից ազատումը, շահույթի փոխանցման նկատմամբ և արտարժույթային գործառնությունների համար սահմանափակումների բացակայությունը: Ներդրողներն ազատ են նաև կառուցելու իրենց անձնական շենքերն ու շինությունները, չնայած, որ ազատ գոտիներում կան գրասենյակային տարածքներ և պահեստներ, որոնք տրվում են վարձակալության մատչելի գներով:

Ազատ գոտիներում գործող կազմակերպությունների համար սահմանված արտոնությունները կարող են բավականին էժան դարձնել այդ կազմակերպությունների կողմից թողարկվող արտադրանքը, ինչը կարող է վտանգ ներկայացնել Հայաստանի համար՝ այդ գոտիներից դեպի Հայաստան էժան ապրանքների մեծ հոսքերի դեպքում: Մյուս կողմից, Հայաստանի համար լավ հնարավորություն կարելի է համարել այդ գոտիներում արտադրվող ապրանքները, որոնք չեն արտադրվում Հայաստանում:

Թուրքիայում ներդրումային խթաններ տրվում են Ներդրումների աջակցության ծրագրի (ՆԱԾ) շրջանակներում: ՆԱԾ-ի նպատակն է խրախուսել և ուղղորդել ներդրումները՝ երկրում զարգացման տարածաշրջանային անհամաչափությունները նվազեցնելու և զբաղվածության նոր հնարավորություններ ստեղծելու համար՝ օգտագործելով ավելի բարձր ավելացված արժեքով տեխնոլոգիաներ: ՆԱԾ շրջանակներում աջակցություն ստանալու նպատակով պոտենցիալ ներդրողները պետք է դիմեն ներդրումների խթանման սերտիֆիկատ ստանալու համար: ՆԱԾ-ով նախատեսված խթանները հետևյալն են. 1. սահմանված մաքսատուրքերից, ազատում ներմուծված այն մեքենաների և սարքավորումների նկատմամբ, որոնք ներդրումային ծրագրի մաս են կազմում, 2. ներմուծված և տեղական գնված մեքենաների ու սարքավորումների ԱԱՀ-ից ազատում, 3. վարկի տոկոսադրույթի որոշակի տոկոսային կետերի չափով աջակցություն և 4. էլեկտրաէներգիայի ծախսի աջակցություն՝ զբոսաշրջության բնագավառում ներդրումների և հաստատությունների համար: Ի լրումն, Թուրքիան էլեկտրաէներգիայի 20-50% ծախսերի չափով աջակցություն է տրամադրում այն ընկերություններին, որոնք հիմնադրվել են մեկ շնչի հաշվով 1 500\$ կամ ցածր ՀՆԱ ունեցող մարզերում և սոցիալ-տնտեսական զարգացման բացասական ինդեքս ունեցող մարզերում:

Թուրքիան ունի պետական աջակցության ինը ծրագիր, որոնցից մի քանիսը միայն ՓՄՁ-ների համար են: Դրանք են Հետազոտական և զարգացման ծրագրերի, Շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջոցառումների, Ցուցահանդեսներին

մասնակցելու, Միջազգային մասնակցությամբ տեղական ցուցահանդեսներ կազմակերպելու, Շուկայի ուսումնասիրության, Արտասահմանում խանութներ գործարկելու, Արտաքին ոլորտային առևտրի ընկերություններում զբաղվածությունը խթանելու, Մասնագիտական վերապատրաստման և Թուրքական ապրանքանիշերը խթանելու և թուրքական ապրանքների հեղինակությունը բարձրացնելու համար պետական աջակցություն:

Թուրքիան առաջարկում է նաև աջակցության հինգ լրացուցիչ ծրագրեր: Տարածաշրջանների զարգացման նպատակով՝ կազմակերպված արդյունաբերական գոտիներին առաջարկվում է սուբսիդավորված արդյունաբերական տարածքներ, ենթակառուցվածքներ՝ նարառյալ տրանսպորտային ու հաղորդակցման միջոցները, և սուբսիդավորված վարկեր: 2003-2006 թվականների ընթացքում տրված վարկերի ընդհանուր ծավալը կազմել էր 175,9\$ մլն:

1965 թվականին մեկնարկած փոքրամասշտաբ արդյունաբերական շենքերի/շինությունների ծրագրով 2003-2006 թվականների ընթացքում տրամադրվել է 103,9\$ մլն-ի չափով վարկ՝ ուղղված սանիտարական պայմաններով ժամանակակից արհեստանոցների կառուցմանը: 2006 թվականի վերջի դրությամբ կառուցվել էին 403 շենքեր/շինություններ և 88 025 արհեստանոցներ:

ՓՄՁ-ների արդյունավետությունը բարձրացնելու և ընդհանուր արտադրության մեջ դրանց ծավալը մեծացնելու նպատակով ՓՄՁ զարգացման պետական գործակալությունը մատուցում է ծառայություններ՝ կապված արտադրության, շուկայաբանության, որակի վերահսկողության և այլնի համար:

«Տեխնոլոգիական զարգացման գոտիների մասին» օրենքը խթանում է տեխնոլոգիական զարգացման գոտիներում բարձր/առաջատար տեխնոլոգիաների օգտագործումը և տեխնոլոգիաների կամ համակարգչային ծրագրերի մշակումն ու արտադրությունը, ինչպես նաև հետազոտական և զարգացման հարակից կարողությունները՝ համալսարանների, հետազոտական ինստիտուտների և արտադրողների միջև համագործակցության միջոցով: Ֆինանսական աջակցություն է տրվում, այլոց շարքում, հողի գնման, ենթակառուցվածքի և վարչական շենքերի կառուցման համար: Մինչև 2013 թվականը գործում են եկամտահարկից և կորպորատիվ հարկից ազատումներ: Գոտիներում աշխատող հետազոտողները, համակարգչային ծրագրերի ճարտարագետները և հետազոտական ու զարգացման աշխատակազմը նույնպես ազատված են բոլոր տեսակի հարկերից մինչև 2013 թվականը:

«Արդյունաբերական գոտիների մասին» օրենքը նպատակ ունի խրախուսել տեղական և օտարերկրյա ներդրումները՝ առաջարկելով մի շարք խթաններ և ներդրողների համար վերացնելով բյուրոկրատական քաշքշուկները: Արդյունաբերական գոտիները ստեղծվում են Նախարարների խորհրդի կողմից՝ Արդյունաբերության և առևտրի նախարարության առաջարկության հիման վրա: Դրանք ստեղծվում են Արդյունաբերական գոտիների հարցերով համակարգող կոմիտեի սահմանած վայրերում: Նախարարությունը ֆինանսավորվում է հողատարածքի ձեռքբերումը և արդյունաբերական գոտիների կառուցման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքի նախապատրաստումը:

Ինչպես կարող ենք տեսնել, Թուրքիայում կան ներդրումների խթանման բազմաթիվ ծրագրեր, որոնց զգալի մասը ուղղված է արտահանման ուղղվածություն ունեցող ընկերությունների զարգացմանը: Դրանցով տրամադրվող հնարավորություններից արդյունավետ կերպով օգտվելու դեպքում թուրքական կազմակերպությունները (հատկապես ՓՄՁ-ները) կարող են զգալիորեն նվազեցնել իրենց գործառնական ծախսերը և, հետևաբար, ավելի մրցունակ գտնվել ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային շուկաներում:

Ավելին, ներդրումային մի շարք ծրագրեր ուղղված են տարածաշրջանային անհամաչափ զարգացումը հարթելուն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Թուրքիայի արևելյան շրջանները իրենց զարգացման մակարդակով բավականին զիջում են արևմտյան շրջաններին, ապա սա նշանակում է, որ պետական աջակցության և արտոնությունների զգալի մասը կուղղվի նաև Հայաստանի հետ սահմանամերձ շրջաններին:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացումից և երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո Թուրքիայում հայկական դիվանագիտական ծառայությանը կից առևտրական ներկայացուցիչը կամ ներկայացուցչությունը կարող է մեծապես օգտակար լինել թե՛ հայկական արտահանողների, և թե՛ Հայաստանի պետական մարմինների գործունեության համար:

Արտահանման խթանման գործում մեծապես կարևորվում է Ջարգացման հայկական գործակալության արդյունավետ աշխատանքը: Անհրաժեշտ է մշակել արտահանման խթանման ծրագրեր՝ մասնավորապես կապված արտահանման վարկավորման և ապահովագրության հետ, որի իրականացման համար պատասխանատու կլինի Ջարգացման հայկական գործակալությունը:

Թեպետ հակամրցակցային համաձայնությունները Թուրքիայում արգելված են, Սրցակցության պաշտպանության մարմնի խորհուրդն իրավասու է մի շարք դեպքերում թույլատրել այդ համաձայնությունները, ինչը կարող է չարաշահումների առարկա հանդիսանալ և վտանգավոր լինել հայ տնտեսվարող սուբյեկտների համար:

Ստավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրության արդյունավետ կիրարկման համար Թուրքիայի վարչական կարողությունները բավարար չեն, ինչը հանգեցնում է խախտումների, ներառյալ՝ կեղծ ապրանքների բավականին բարձր մակարդակի, որոնք կարող են թափանցել նաև հայկական շուկա: Դա նաև կարող է հանգեցնել դեպի թուրքական շուկա արտահանվող ապրանքների նկատմամբ անօրինական մրցակցության: Հայաստանում մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության մակարդակը նույնպես բավականին ցածր է, ինչը հնարավոր է դարձնում Թուրքիայից մտավոր սեփականության իրավունքները խախտող ապրանքների ներմուծումը, ինչպես նաև դրանց շուկայահանումը Հայաստանում: Ուստի, անհրաժեշտ է Հայաստանում ներդնել մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ համակարգ:

Անհրաժեշտ է վերանայել Հայաստանում պետական աջակցության ամբողջ համակարգը: Տրամադրվող աջակցության մեծ մասը կրում է սոցիալական կամ հանրային բնույթ, իսկ ՓՄՁ-ներին տրվող աջակցության չափը բավարար չէ: Պետք է մշակել համապատասխան ռազմավարություն, որով կսահմանվեն Հայաստանում պետական աջակցության հետագա ձևերն ու ուղղությունները: Մասնավորապես, կարևոր է դիտարկել արդյունավետության ու մրցունակության բարձրացմանը և տեխնոլոգիաների ներդրմանը, ինչպես նաև ՓՄՁ-ների գործառնական ծախսերի նվազեցմանն ուղղված պետական աջակցության ընդլայնման հնարավորությունները:

Թուրքիան համարվում է բավականին անկայուն առևտրային գործընկեր, ինչի մասին վկայում է նաև ԱՀԿ վեճերի կարգավորման շրջանակում երկրի հանդեպ երրորդ երկրների կողմից բարձրացված խնդիրները, որոնց մի մասը երկար ժամանակ լուծում չի ստանում: Սա կարող է հանգեցնել հայկական արտահանողների նկատմամբ առևտրի ոչ արդար կանոնների կիրառմանը: Այս ամենը անհրաժեշտություն է առաջացնում Թուրքիայի հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունները կառուցել ավելի կայուն և թափանցիկ հիմքերի վրա: Դա կարող է իրականացվել նաև երկրների միջև վեճերի կարգավորման առանձին

մեխանիզմի ստեղծման շնորհիվ, որը կարող է գործել թե՛ ազատ առևտրի քննարկվող համաձայնագրի շրջանակներում, և թե՛ առանձին:

Գյուղատնտեսություն

Թուրքիայի գյուղատնտեսական ոլորտի զգալի ներուժը ենթադրում է ապագայում ներմուծումների ներքին արտադրանքով փոխարինման և արտաքին շուկաների ընդլայնման ու արտահանման ծավալների աճի միտումներ: Այն բնութագրվում է վերահսկողության ցածր մակարդակով, ինչի արդյունքում արտադրանքի զգալի մասը չի հարկվում՝ առավելություն ստանալով ներմուծումների նկատմամբ: Ի լրումն, Թուրքիայի գյուղատնտեսական արտադրողները ստանում են արտահանման լրավճարներ և զգալի պաշտպանություն, ինչը արտահայտվում է՝ պաշտպանական ուղղակի աջակցությամբ (եկամտային վճարումներ և արտադրության հետ կապված աջակցություն); միջամտական գնումների նվազեցմամբ; գնման գների սահմանմամբ; արտոնյալ վարկերով; գնային աջակցությամբ; և բարձր մաքսատուրքերով (միջինը 46,7%): Վերջինս մեծ մասամբ կարող է շուկա չթողնել ցանկացած ներմուծողի:

Թուրքիայի գյուղատնտեսության առավելագույն աջակցության չափը (10%) 2 անգամ ավելի բարձր է Հայաստանի ԱՀԿ պարտավորություններով ամրագրված չափից: Գյուղատնտեսական հատվածը մի շնչի հաշվով իր ծավալով երկու երկրների համար հարաբերականորեն հավասար է: Դրա հիմքում ընկած է այն, որ մի կողմից հայ գյուղատնտեսական աշխատողի արտադրողականությունը առնվազը 2 անգամ բարձր է իր թուրք գործընկերոջ արտադրողականությունից:

Թուրքիան իր գյուղատնտեսական բարեփոխումների շրջանակներում ֆերմերներին տալիս է ուղղակի եկամտային աջակցություն՝ մոտ \$90 մեկ հեկտարի դիմաց: Այդ վճարումները ստանում են Ազգային ֆերմերների գրանցման համակարգում գրանցված ավելի քան 2,75 միլիոն ֆերմերներ (ամբողջի 89%-ը) և 17 միլիոն հեկտար (ամբողջ գյուղատնտեսական հողերի 80%-ը): Մոտ 10 միլիոն մարդ է օգտվում համակարգից, և վճարումները կազմում են գյուղատնտեսական արտադրողներին տրված դրամով արտահայտված ամբողջ աջակցության մոտ 80%-ը:

Մեկանգամյա դրամաշնորհներ են տրամադրվում չափազանց բարձր առաջարկ ունեցող կուլտուրաներից (պնդուկ, ծխախոտ) այլ կուլտուրաների մշակման անցնող ֆերմերներին: 2001-2005 թթ անցումային վճարումները կազմել են 298 միլիոն ՆԹԼ:

Գյուղատնտեսության համար բյուջետային հատկացումները հաստատվել են ՀԱԱ-ի շուրջ 1%-ի չափով և 2010 թ դրանց բաշխումը պլանավորել է հետևյալ կերպ՝ 45% ուղղակի եկամտային աջակցության վճարումների համար, 13% կանխատեսվածից ցածր գների փոխհատուցման վճարումների համար, 12% անասնապահության աջակցության համար, 10% շրջանների զարգացման աջակցության համար, 5% փոխհատուցման վճարումների համար, 5% բնապահպանական ռեզերվային վճարումների համար, 5% մշակաբույսերի ապահովագրության աջակցության համար և 5% այլ աջակցությունների համար:

Ամենամեծ գնող գործակալությունները պետական են և գնման գործողությունից առաջ գներ են սահմանում: Գնման գների աճը երբեմն ավելի բարձր է եղել քան ինֆլյացիայի ընդհանուր մակարդակը:

Կա մի վարկային ֆոնդ, որը անընդհատ շարունակում է օգտագործել իր եկամուտը և 13,125% տոկոսադրույքով վարկ է տրամադրում գյուղատնտեսական վաճառքների կոոպերատիվներին և նրանց Միություններին՝ արտադրողներից որոշակի մշակաբույսեր և հացահատիկ գնելու համար: Ֆոնդի ամբողջական չափը մոտ 640 միլիոն ՆԹԼ է:

Ֆերմերների կոոպերատիվներն ու ջրօգտագործողների ասոցիացիաները կառավարում են ամբողջ ոռոգվող տարածքի ավելի քան 40%-ը: Օգտագործողները ոռոգման ծրագրերի պետական կառավարման և պահպանման համար չնչին տարեկան գումար են վճարում: Ոռոգման լրավճարները սահմանափակվում են ոռոգման համակարգում ներդրումներով: Տրամադրվում են արտոնյալ վարկեր՝ առանց տոկոսի կամ 7%-ով (17,5%-ի դիմաց): Տրամադրվում է նաև ներդրումների աջակցություն, որի 50-75%-ը դրամաշնորհ է:

Ուղղակի եկամտային աջակցություն ստացող ֆերմերները նաև ստանում են ըստ հեկտարի դիզելային վառելիքի վճարում (մինչև 50 հեկտարի համար)՝ վառելիքի միջին ծախսի (80 լիտր/հա) 35%-ը ծածկելու համար: Վճարումները տարբերվել են ըստ ապրանքների՝ կազմելով 18-54 ՆԹԼ/հա: Ֆերմերները ստանում են նաև պարարտանյութի համար վճար՝ տարածքի համապատասխան: Ներդրանքային լրավճարները ամբողջ գյուղատնտեսական լրավճարների 2%-ից քիչ են:

Միս արտադրողներին տրվում են գնային հավելավճարներ: Անասնապահության խթանման վճարումներից արհեստական բեղմնավորման հավելավճարը և կաթի խթանման հավելավճարը 2006 թ կազմել են 25,4 միլիոն և 161,7 միլիոն ՆԹԼ: Կանխատեսվածից ցածր գների փոխհատուցման վճարումներ են շնորհվում ձիթապտղի յուղի, բամբակի, յուղային սերմերի, ցորենի և այլնի համար: Ուղղակի վճարումներ են տրվում, օրինակ, մետաքսի շերամաբուծության համար:

16 ապրանքախմբերի համար (սառեցրած, հեղուկազրկած ու պահածոյացված բանջարեղեն ու մրգեր, մեղր, հոմոգենացված մրգային պատրաստույթուններ, մրգախյութ, ձիթապտուղ ու ձիթապտղի յուղ, մշակված/պահածոյացված ձուկ, թռչնի միս, ձու, թխվածքաբլիթներ, մակարոնեղեն և այլն) տրամադրվում են արտահանման լրավճարներ, որոնք սահմանված են արտահանման արժեքի 10%-ից մինչև 20%՝ արտահանվող քանակի 14%-ց մինչև 100%-ի համար:

Գյուղատնտեսական հողի հարկը 0% է: Բոլոր ֆերմերները ենթակա են հարկման 2%՝ անասնապահական ապրանքների վաճառքի արժեքի վրա և 4%՝ այլ գյուղատնտեսական ապրանքների վաճառքի արժեքի վրա: Երբ գյուղատնտեսական ապրանքը վաճառվում է արժեթղթերի առք ու վաճառքով, ապա տոկոսադրույքները կիսվում են:

Թուրքիայի գյուղատնտեսության ներուժով և աջակցության զգալի չափերով պայմանավորված ոչ բարենպաստ իրադրության փոխհատուցման համար Հայաստանում պետք է զարգացնել մրցունակություն՝ հիմնված շատ բարձր արդյունավետության, արտադրողականության և որակի վրա: Դա պետք է ապահովվի. արդյունավետ ու նպատակային աջակցությամբ, ներառյալ՝ լրավճարներն ու ընդհանուր ծառայությունները; Հայաստանի շուկայում գների ու ներմուծման ծավալների շարունակական վերահսկողությամբ; և ըստ անհրաժեշտության կարգավորող ու պաշտպանական միջոցների կիրառմամբ: Հայկական արտադրողների ԱԱՀ-ից ազատվող մոտ 99%-ը ավելի քան կհատուցվեն ներմուծումների նկատմամբ ԱԱՀ-ի կիրառմամբ: Հայկական այն արտադրողները, որոնց նկատմամբ կկիրառվի ԱԱՀ, կարող են մասամբ հետ ստանալ այն՝ գները նվազեցնելու խիստ պայմանով: Այս արտադրողները լինելով մեծ՝ կարող են մրցակցել նաև բարձր արդյունավետությամբ, արտադրողականությամբ և մասշտաբից տնտեսումով:

Թուրքիան ունի անտառային տնտեսության զգալի ներուժ, ինչը կարող է ծառայել որպես աշխարհագրական մոտ հեռավորության առումով բարենպաստ պայմաններով անտառային արտադրանքի ներկրման հնարավորություն: Մյուս կողմից, Թուրքիան զգալի քանակությամբ գյուղատնտեսական հումք է ներմուծում՝ բամբակ, սոյա, արևածաղկի սերմեր ու այլ յուղային սերմեր, տարբեր

հացահատիկ, տարբեր կենդանական ու բուսական ճարպեր ու յուղեր, բուրդ ու այլ կենդանական մազ, ծխախոտ և այլն: Այս պահանջարկի առնչությամբ պետք է դիտարկել հայկական ապագա արտահանումների հնարավորությունը:

Արդյունաբերություն

Թուրքական արդյունաբերության արտադրանքը ոչ բարձր տեխնոլոգիական է և կազմում է երկրի արտահանումների գերակշիռ մասը՝ կենտրոնանալով հարևան երկրների շուկաների վրա: Թուրքիայի արդյունաբերական ապրանքների ներմուծումները հիմնականում բաղկացած են բարձր տեխնոլոգիական ապրանքներից: Սա Հայաստանի համար կարող է միայն ենթադրել ոչ բարձրակարգ ապրանքների զգալի ներհոսք: Թուրքիայում ներդրումային աջակցություն է ստանում հիմնականում թեթև արդյունաբերությունը: Այն ստանում է նաև ներքին շուկայի զգալի պաշտպանություն: Հայկական արդյունաբերությունը ունի զարգացման բազմաթիվ խնդիրներ՝ հատվածի վերակառուցման գործընթացը դանդաղ է, ընկերությունների գործունեությունը դեռևս դժվար է, նրանց ապրանքները մրցունակ չեն գնի, որակի ու շուկայավարման խնդիրների պատճառով, հատվածի աճը ոչ կանոնավոր է ու կախված է մի քանի հանգուցային ճյուղերի միտումներից, ճյուղային արդյունքը անհավասարաչափ է:

Թուրքական արդյունաբերական ապրանքների արտադրությունը մի քանի անգամ գերազանցում է հայկականին և կարող է զգալի մրցակցային ճնշում հանդիսանալ հայկական արտադրական ճյուղերի վրա ու խոչընդոտել դրանց զարգացմանը: Թուրքիայի հետ գոհացնող հաշվեկշռի հասնելու համար Հայաստանում անհրաժեշտ է խթանել հարաբերականորեն ոչ բարձրակարգ ապրանքների արտադրությունը՝ նմանատիպ ներմուծումները դրանցով փոխարինելու համար: Անհրաժեշտ է նաև մշակել բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների արտադրության և արտահանման ներուժի զարգացման ռազմավարություն և հետևողականորեն իրականացնել այն: Այդ ռազմավարության հանգուցային կետերը պետք է լինեն օտարերկրյա ներդրումների խրախուսումը և մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանությունը:

Հայաստանը պետք է դիտարկի Թուրքիայում, ինչպես նաև այլ երկրներում ՓՄՁ աջակցության փորձը՝ ՓՄՁ շրջանակներում առանձին ճյուղերի աջակցելու հնարավորության և ընդհանուր առմամբ ՓՄՁ աջակցության ծավալների մեծացման առումով:

Առանձին ուշադրություն են պահանջում Թուրքիայի մանածագործվածքների, հագուստի ու կաշվի ճյուղերը, որոնք կարող են վտանգ ներկայացնել հայ արտադրողների համար: Նշված ճյուղերը ներդրումների աջակցության ծրագրի ներքո ստանում են խթաններ, որոնք ներառում են ներկրված մեքենաների ու սարքավորումների վրա մաքսատուրքերից ու հարկերից ազատումը, ներկրված և տեղում գնված մեքենաների ու սարքավորումների վրա ԱԱՀ-ից ազատումը և ներդրումային նախագծերի օգտին վարկային տոկոսադրույքի աջակցությունը՝ 5 տոկոսային կետ ՆԹԼ վարկերի և 2 տոկոսային կետ արտարժույթով վարկերի համար: Թուրքիայում գոյություն ունի նաև վերոնշյալ ոլորտների համար չմշակված բամբակի արտադրության խթանման ծրագիր (32\$ մլրդ):

Թուրքիան ունի երկաթի ու պողպատի, ավտոմեքենաշինության և տարատեսակ հանքարդյունաբերության զարգացող ճյուղեր (Թուրքիայում կան մոտ 77 տնտեսապես արդյունահանվող հանքանյութեր), որոնք մոտ հարևանությամբ կարող են դիտարկվել որպես Հայաստանի համար արդյունավետ մատակարարման հնարավորություն:

Թուրքիան ունի էներգիայի ներմուծումների զգալի հավակնություններ և գտնվում է էներգակիրների միջազգային առևտրի հոսքերի տարածքում:

Հայաստանը Թուրքիայի համար կարող է լինել պոտենցիալ մատակարար և տարանցիկ տարածքի հարևան օղակ: Տարածաշրջանային տարանցիկ ապագա նախագծերի բոլոր կողմերի համար արդյունավետ իրականացման պնդումով՝ Հայաստանը պետք է ստանա մասնակցության հնարավորություն: Հայաստանը նաև ունի հումքի վերամշակման ոլորտներում մասնագիտանալու, ինքնաապահովման հասնելու և դեպի ընդլայնվող հարևան շուկաներ արտահանումները զարգացնելու լավ հնարավորություն, օրինակ՝ իրանական նավթի վերամշակումն ու բենզինի արտադրությունը: Թուրքիան բարձրացնում է էլեկտրաէներգիայի արտադրության իր կարողությունները և երկարաժամկետ հեռանկարում կարող է հասնել էլեկտրաէներգիայի ինքնաապահովման: Հետևաբար, Թուրքիային էլեկտրաէներգիա պետք է մատակարարվի հիմնականում Հայաստանի առկա կարողությունների շրջանակներում և լրացուցիչ ներդրումների անհրաժեշտությունն ու արտահանման ակնկալվող ծավալները պետք է գնահատվեն համապատասխանաբար:

Սանիտարական և բուսասանիտարական միջոցներ

Սննդի արտադրության և գյուղատնտեսության ոլորտներում թուրքական ստանդարտների համապատասխանությունը միջազգային ստանդարտներին բավականին ցածր է և կազմում է համապատասխանաբար 30,5% և 17,1%: Այնուամենայնիվ, Թուրքիան մեծամասամբ համապատասխանացրել է իր օրենսդրությունը Եվրամիության օրենսդրությանը: Կան որոշ բացեր, որոնք վերաբերում են գենետիկորեն փոփոխված օրգանիզմներին և նոր տեսակի սննդին: ԵՄ պահանջներին չի համապատասխանում նաև որոշ աղտոտիչների վերաբերյալ թուրքական օրենսդրությունը: Ի լրումն, մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսների ցածր մակարդակը թույլ չի տալիս իրականացնել արդյունավետ վերահսկողություն սննդի ոլորտում գործող բավականին մեծ թիվ կազմող հաստատություններում: Եվրամիության իրավական ակտերին ՀՀ օրենսդրության համապատասխանության աստիճանը անհամեմատ ցածր է: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Թուրքիայում ակտիվորեն ընթանում է օրենսդրության՝ ԵՄ չափանիշներին համապատասխանեցման գործընթացը, Հայաստանից արտահանումները դեպի Թուրքիա կարող են հանդիպել բազմաթիվ տեխնիկական խոչընդոտների: Այս առումով, կարևոր է ՀՀ առնչվող օրենսդրության ԵՄ հետ աստիճանաբար ներդաշնակեցումը, ինչը կբարձրացնի սննդի հայկական արտադրողների համար Թուրքիայի և ԵՄ-ի շուկաների մատչելիությունը: Բացի դրանից, սահմանի վրա սանիտարական և բուսասանիտարական ստուգումների անարդյունավետ իրականացումը կարող է լուրջ վտանգ ներկայացնել հայկական սպառողների համար՝ հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման պարագայում:

Տեխնիկական պահանջներ

Ընդհանուր առմամբ, Թուրքիան ունի 27,512 ստանդարտ, որից 770-ը պարտադիր են և հիմնականում վերաբերում են շինարարական նյութերին: Պարտադիր ստանդարտների ընդամենը 9%-ն է համարժեք միջազգային ստանդարտներին: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ 2008թ. վերջի դրությամբ Թուրքիան ներդրել էր եվրոպական այսպես կոչված EN ստանդարտների 97.4%-ը: Հիմնական մտահոգությունը վերաբերում է Թուրքիայի կողմից շուկայում վերահսկողության իրականացմանը: Ուստի, հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման պարագայում հատկապես անհրաժեշտ է բարելավել սերտիֆիկացման և շուկայում վերահսկողության համակարգերը: Մյուս կողմից, անհրաժեշտ է արագացնել Հայաստանում EN ստանդարտների ներդրումը, որպեսզի դեպի Թուրքիա հայկական արտադրանք արտահանողները կարողանան բավարարել Թուրքիայում գործող տեխնիկական պահանջները:

Բանկային ծառայություններ

2006 թվականի վերջի դրությամբ Թուրքիայի բանկային հատվածում ներգրավված էր մոտ 150,000 աշխատող, և այն ուներ 353.6\$ մլրդ ակտիվներ:

Նույն ժամանակահատվածում Թուրքիայում գործում էին 50 բանկ, որից 33-ը՝ առևտրային, 13-ը՝ զարգացման և ներդրումային, և 4-ը՝ մասնակցային: Սեփականության իմաստով՝ թուրքական բանկերից 21-ը մասնավոր էին, 21-ը՝ արտասահմանյան, իսկ մնացածը պետական էին կամ գտնվում էին խնայողական ավանդների ապահովագրության հիմնադրամի (ԽԱԱՅ) ներքո:

Համաձայն թուրքական օրենսդրության, յուրաքանչյուր բանկ Թուրքիայում պետք է ձևակերպվի որպես բաժնետիրական ընկերություն և ունենա 30 մլն մոթ թուրքական լիրա կապիտալ: Արտասահմանյան բանկերը կարող են գործունեություն իրականացնել Թուրքիայում՝ ստեղծելով մասնաճյուղեր, ներկայացուցչություններ կամ համատեղ կազմակերպություններ՝ արդեն ստեղծված կամ ստեղծման ընթացքում գտնվող բանկերի հետ: Արտասահմանյան բանկի առաջին մասնաճյուղի հիմնադրման համար անհրաժեշտ է ԿՎԲԳ-ի հաստատումը: Բացառիկորեն օֆշորային բանկային գործունեությամբ զբաղվելու նպատակով որևէ բանկի հիմնադրումը թույլատրվում է ԿՎԲԳ-ի խորհրդի որոշմամբ: Բանկային ծառայությունների միջսահմանային տրամադրումը իրավաբանորեն սահմանափակված չէ:

ՀՀ բանկային համակարգում կան խնդիրներ՝ կապված դրանց արդյունավետության հետ: Հնարավոր է, որ հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման պարագայում Հայաստանի բանկային ծառայությունների շուկայում հայտնվեն թուրքական արդյունավետ մասնակիցներ: Սա կարող է դրականորեն անդրադառնալ բանկային ոլորտում մրցակցության մակարդակի բարձրացման վրա, ինչն իր հերթին կհանգեցնի վարկային ռեսուրսների մատչելիության բարելավմանը:

Կապիտալի շուկա

Ստամբուլի բորսան արժեթղթերի միակ շուկան է Թուրքիայում: Բորսան պետական հաստատություն է, որի կազմում գործում են 104 բրոքերային կառույցներ և 40 բանկեր: 2007 թվականի հուլիսի դրությամբ Բորսայում գրանցված էր 322 կազմակերպություն, որից 100-ը ներառված են Բորսայի National-100 ինդեքսում: 2006 թվականին Բորսայի բաժնետոմսերի շուկայում առևտուրը կազմել էր 229.6\$ մլրդ՝ ի համեմատ 70.8\$ մլրդ՝ 2002 թվականին:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացումը և տարածաշրջանում կայուն տնտեսական զարգացման համար լավ հնարավորությունների ստեղծումը կարող է մեծապես նպաստել Հայաստանում ներդրումների աճին և հետևաբար կապիտալի շուկայի զարգացմանը: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է իրականացնել քայլեր՝ կապիտալի շուկայի զարգացման համար համապատասխան ենթակառուցվածքներ և բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու ուղղությամբ:

Ապահովագրություն

2006 թվականի վերջի դրությամբ Թուրքիայում կար 46 ապահովագրական կազմակերպություն, որից 35-ը գործում էին ոչ կյանքի ապահովագրության, 10-ը՝ կյանքի ապահովագրության և կենսաթոշակային, և 1-ը՝ միայն կենսաթոշակային ոլորտներում: Շուկայում գործում է նաև 1 վերաապահովագրական կազմակերպություն: 2006 թվականի վերջի դրությամբ ապահովագրական և վերաապահովագրական կազմակերպությունների ընդհանուր ակտիվները կազմել են 12 898\$ մլն:

Ապահովագրական և վերաապահովագրական կազմակերպությունները կարող են հիմնադրվել միայն որպես բաժնետիրական ընկերություններ: Այնուամենայնիվ, ապահովագրական կազմակերպությունները կարող են հիմնադրվել նաև համատեղ կազմակերպությունների տեսքով: Արտասահմանյան ապահովագրական և վերաապահովագրական կազմակերպությունները նույնպես կարող են գործունեություն ծավալել Թուրքիայում՝ իրենց մասնաճյուղերի միջոցով, սակայն այն պայմանով, որ դրանց գործունեությունը երբևէ չի արգելվել:

հայրենիքում: Հիմնադրումից հետո ապահովագրական և վերաապահովագրական կազմակերպությունները պետք է ձեռք բերեն լիցենզիա Գանձապետական ենթաքարտուղարությունից՝ յուրաքանչյուր մասնաճյուղի համար մեկական: Որոշ բացառություններով, ոչ կյանքի ապահովագրական ծառայությունների միջսահմանային տրամադրումն արգելված է: Ապահովագրական կազմակերպությունները կարող են զբաղվել միայն ապահովագրական գործունեությամբ և պետք է իրականացնեն կամ կյանքի, կամ ոչ կյանքի ապահովագրություն, բայց ոչ երկուսը միասին: Ապահովագրական և վերաապահովագրական կազմակերպությունների համար բաժնետերերի վճարած կապիտալի նկատմամբ նվազագույն պահանջը կազմում է 5 մլն նոր թուրքական լիրա: Պարտադիր պահուստները պետք է ներդրվեն տեղում, բացառությամբ արտասահմանում կյանքի ապահովագրությամբ ստացված վճարների, ինչպես նաև կանոնադրական ու ազատ պահուստների, որոնք կարող են ներդրվել արտասահմանում:

Հեռահաղորդակցություն

Վերջին տարիներին Թուրքիայի հեռահաղորդակցության ոլորտը՝ հատկապես բջջային հեռախոսակապի շուկան, շարունակ աճել է: Բջջային հեռախոսակապի բաժանորդների թիվը 2006 թվականին կազմել է 52.7 մլն: Նմանապես, ինտերնետային կապի օգտագործողների թիվը 2006 թվականին հասել է 12.3 մլն-ի: 2006 թվականի վերջին սպասարկման մեջ եղել է 18.8 մլն քաղաքային հեռախոսակապի գիծ:

2003 թվականին ավարտվեց Թուրք Տելեկոմի ֆիքսված քաղաքային հեռախոսակապի և մեծ հեռավորության վրա ու միջազգային հեռախոսակապերի մենաշնորհը: 2005 թվականին կառավարությունը վաճառեց Թուրք Տելեկոմում ունեցած իր 55% բաժնեմասը Ojer Telekomunikasyon AS կոնսորցիումին: 2005 թվականին, երբ ուժի մեջ մտան տեղական ցանցի համատեղ օգտագործման վերաբերյալ նոր կանոնակարգերը, Թուրք Տելեկոմը դադարեց լինել ADSL ծառայությունների միակ մատուցողը: Հեռահաղորդակցության գերատեսչության խորհրդի համաձայն՝ բջջային ծառայությունների ոլորտում կան շուկայի նշանակալի հզորություն ունեցող 3 օպերատորներ՝ Turkcell-ը, Telsim-ը, և Avea-ն:

Օրենսդրությամբ ապահովվում է նշանակալի շուկայական հզորություն ունեցող օպերատորների ենթակառուցվածքներին բոլոր օպերատորների համար ոչ խտրական և թափանցիկ մուտք: Հեռահաղորդակցության գերատեսչությունն ունի նաև վեճերի լուծման մանրամասն ընթացակարգ:

Թուրքիան ունի ինտերնետային կապի զարգացած միջավայր: Ինտերնետային ծառայությունները բավականին էժան են, իսկ ենթակառուցվածքներն ունեն մեծ կարողություններ: Այս փաստը կարող է դիտվել որպես ապագա խթան՝ Հայաստանում ինտերնետային ցանցի զարգացման, այդ ծառայությունների գների կտրուկ իջեցման և ինտերնետային կապի մատչելիության և որակի բարձրացման համար: Ի լրումն, Հայաստանից համակարգչային ծառայությունների արտահանման մասնաբաժինը առևտրային ծառայությունների ընդհանուր արտահանման մեջ գերազանցում է այդ ծառայությունների՝ առևտրային ծառայությունների ընդհանուր ներմուծումներում համակարգչային ծառայությունների ներմուծման մասնաբաժին, ինչը վկայում է Հայաստանում այդ ծառայությունների առկա ներուժի մասին: Միևնույն ժամանակ, Թուրքիայի դեպքում հակառակ պատկերն է՝ համակարգչային ծառայությունները ներմուծվում են ավելի մեծ չափով, քան դրանք արտահանվում են: Ուստի, Թուրքիան կարող է գրավիչ շուկա լինել Հայաստանից համակարգչային ծառայությունների արտահանման համար:

Ծովային տրանսպորտ

Թուրքիան նավերի քանակով 2005 թվականին աշխարհում զբաղեցրել է 24-րդ տեղը: Նույն թվականին Թուրքիայում կար 61 նավագործարան, որոնցում աշխատում էր 28,500 մարդ և որոնք ունեին 1.8 մլն տոննաժի բեռնատարողության կարողություն: Ընդհանուր բեռնավորումն ու բեռնաթափումը ծովային տրանսպորտի ոլորտում աճել է՝ 2006 թվականին կազմելով 232 մլն տոննա: Նշենք, որ թուրքական նավահանգիստների կողմից մատուցվող ծառայությունները բավականին թանկ են: Այսպես, 2004 թվականին 20 ոտնաչափի կոնտեյների փոխադրումը Թուրքիայի նավահանգիստների միջոցով արժեր մոտ 330€ ի համեմատ 70€-ի՝ Ալեքսանդրիայում (Եգիպտոս), 210€-ի՝ Ռադեսում (Թունիս), և 370€-ի՝ Կասաբլանկայում (Մարոկո):

Առևտրական ծովային տրանսպորտը և ուղևորային ծառայությունները, ինչպես նաև նավահանգիստային մնացած բոլոր ծառայությունները կարող են մատուցվել միայն թուրքական դրոշ կրող նավերի միջոցով: Թուրքիան ունի նավերի գրանցման երկու համակարգ՝ Նավերի ազգային ռեգիստր և Նավերի միջազգային ռեգիստր: Որպեսզի կազմակերպությունը կարողանա գրանցվի Նավերի ազգային ռեգիստրում, անհրաժեշտ է, որ այդ կազմակերպության 51%-ը պատկանի Թուրքիայի քաղաքացիներին: Նավերի նավապետները և նրանց առաջին օգնականները պետք է լինեն Թուրքիայի քաղաքացի, մինչդեռ միջազգային բեռնափոխադրումների մեջ ներգրավված նավերի (բացառությամբ կաբոտաժի) անձնակազմի 40%-ը կարող է լինել օտարերկրացի: Թուրքիայի դրոշը կրող նավերը օգտվում են գնային արտոնությունից, այսինքն՝ դեպի արտասահման ուղղված պետական փոխադրումների կամ ռազմավարական նշանակություն ունեցող հումքի փոխադրման դեպքում դրանց գնային առաջարկը կարող է 10%-ի չափով ավելի բարձր լինել, քան այլ պետության դրոշ կրող նավի ամենացածր գնային առաջարկը: Թուրքական նավահանգիստների սակագնային համակարգը հիմնված է Թուրքիայի և այլ պետությունների դրոշը կրող նավերի միջև խտրականության բացառման սկզբունքի վրա:

Չնայած այն հանգամանքի, որ ծովային տրանսպորտի ոլորտում երկիրն ունի մի շարք խնդիրներ՝ կապված սակագների բարձր լինելու, տեխնիկական հագեցածության նվազ մակարդակի և այլնի հետ, հնարավոր է, որ նույնիսկ այդ պարագայում թուրքական նավահանգիստների մատուցած ծառայություններն ավելի էժան գտնվեն Փոթիում մատուցվող ծառայություններից: Ի լրումն, Թուրքիայում ծովային տրանսպորտի բարելավմանն ուղղված մի շարք ծրագրերի հաջող իրագործումից հետո բարձրանալու է նշված ծառայությունների որակն ու իջնելու են այդ ծառայությունների գները, ինչն էլ ավելի ձեռնտու կարող է դարձնել հայ արտահանողների և ներմուծողների համար թուրքական նավահանգիստներից օգտվելը:

Օդային տրանսպորտ

Ընդհանուր առմամբ, Թուրքիայի օդային տրանսպորտի ոլորտում գերիշխում է «Թուրքական ավիաուղիներ» (ԹԱ) պետական կազմակերպությունը: ԹԱ-ից բացի գոյություն ունեն նաև 19 օդային փոխադրող կազմակերպություններ: 2006 թվականին 810 ինքնաթիռ գրանցված է եղել որպես թուրքական: Թուրքիայում կա 62 օդանավակայան, որոնք գործարկվում են Պետական օդանավակայանների ձեռնարկության գլխավոր տնօրինության կողմից: Օդանավակայաններից 21-ը բաց են միջազգային թռիչքների համար:

Օդային փոխադրողները կարող են տրամադրել տեղական շուկայում ծառայություններ, եթե դրանք գրանցված են Թուրքիայում և ունեն 100 և ավելի նստատեղ ունեցող առնվազն 5 գրանցված ինքնաթիռ, սակայն տարածաշրջանային փոխադրումների համար փոխադրողը պետք է որպես

սեփականություն կամ լիզինգով ունենա 20-99 նստատեղ ունեցող առնվազն 2 ինքնաթիռ: Փոխադրողի գործադիր և լիազորված ներկայացուցիչների, ինչպես նաև բաժնետերերի մեծամասնությունը պետք է լինի Թուրքիայի քաղաքացի: Այսպիսով, արտասահմանյան բաժնեմասը սահմանափակվում է 49%-ով: Այս ոլորտում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների վերաբերյալ սահմանափակումները նվազեցնելու ուղղությամբ ոչ մի աշխատանք չի իրականացվում: Այն փոխադրողները, որոնց բաժնեմասի մեծամասնությունը պատկանում է օտարերկրացիներին, չեն կարող իրականացնել փոխադրումներ ազգային մեկ կետից մյուսը: Նշենք նաև, որ Թուրքիայի քաղաքացիական ծառայողները պաշտոնական գործուղումների ընթացքում պետք է օգտվեն ազգային փոխադրողի ծառայություններից:

Երկաթուղային տրանսպորտ

Թուրքիայի երկաթուղային համակարգը կազմում է 10 984 կմ երկաթգիծ, որից 8 697-ը հիմնական գծերն են: Երկաթուղային ոլորտում հիմնական խնդիրներից մեկն այն է, որ խիստ բնակեցված տարածքների միջև առկա երկաթգծերը նախատեսված չեն արագընթաց երթևեկության համար:

Թուրքիայի պետական երկաթուղին (ԹՊԵ) Տրանսպորտի նախարարության կազմում գործող և պետության սեփականություն հանդիսացող կազմակերպություն է, որը երկաթուղային ողորդափոխադրումների և բեռնափոխադրումների ոլորտում ունի դե յուրե մոնոպոլիայի կարգավիճակ: Դրան է պատկանում ամբողջ երկաթուղային համակարգը, ինչպես նաև երկաթուղային մուտք ունեցող 6 նավահանգիստ, որից 5-ը գտնվում են մասնավորեցման փուլում: Թուրքիայում չկան մասնավոր երկաթուղային օպերատորներ: ԹՊԵ-ն ինքնուրույն է սահմանում փոխադրավճարների մակարդակը՝ Տրանսպորտի նախարարության բանավոր համաձայնությունից հետո:

Նշենք, որ Թուրքիան պարտավորվել է երկաթուղային ոլորտի իր օրենսդրությունը համապատասխանեցնել Եվրամիության չափանիշներին, ինչը ենթադրում է, որ երկաթուղային փոխադրումների ոլորտում պետք է ձևավորել մրցակցային պայմաններ: Ներկայումս դա հնարավոր չէ, քանի որ թե՛ երկաթգծերը, թե՛ ամբողջ շարժակազմը (գնացքները, վագոնները և այլն) պատկանում են Թուրքական պետական երկաթուղուն: Սակայն ԵՄ չափանիշների ներդրումից հետո հնարավոր կլինի, որ Թուրքիայում գործեն մի քանի երկաթուղային փոխադրողներ՝ իրենց սեփական շարժակազմով: Սա նշանակում է, որ ԵՄ չափանիշների ներդրումից հետո Հայկական երկաթուղին հնարավորություն կունենա օգտվել Թուրքիայի երկաթուղային ենթակառուցվածքներից:

Նշենք նաև, որ տարածաշրջանում քաղաքական և տնտեսական իրավիճակի կայունացման պարագայում Հայաստանը կարող է լուրջ նշանակություն ունենալ երկաթուղային բեռնափոխադրումների տեսանկյունից: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է բարձրացնել Հայաստանում երկաթգծերով բեռնափոխադրումների արդյունավետությունը և լուծել դրանց հետ կապված խնդիրները, որպեսզի միջազգային տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից Հայաստանով բեռների փոխադրումը լինի շահավետ:

Ճանապարհային տրանսպորտ

Թուրքիայում կա 64,195 կմ մայրուղային ցանց: Մարյուղային տրանսպորտի մասնաբաժինը ընդհանուր բեռնափոխադրումներում 2006 թվականին կազմել է 92%՝ ի համեմատ 2002 թվականին եղած 88.7%-ի: Ուղևորափոխադրումների շուրջ 95%-ն իրականացվում է մայրուղիների միջոցով: Թուրքիայում կայուն տրանսպորտային ոլորտ ձևավորելու համար միջոցառումներ են ձեռնարկվում՝ ծովային և երկաթուղային տրանսպորտի բնագավառը խթանելու համար: Թուրքիան ունի բեռնափոխադրումների համար նախատեսված ամենախոշոր երկրորդ ավտոպարկն ամբողջ Եվրոպայում՝ Իտալիայից հետո:

Չնայած այն հանգամանքի, որ ճանապարհային տրանսպորտի ոլորտում Թուրքիան ունի մի շարք խնդիրներ՝ կապված այլ երկրների կողմից կիրառվող տրանզիտային քվոտաների, տեխնիկական հագեցածության նվազ մակարդակի, մաքսային գործարքների իրականացման տեխնոլոգիաների և այլնի հետ, հնարավոր է, որ նույնիսկ այդ պարագայում թուրքական փոխադրողների մատուցած ծառայություններն ավելի էժան գտնվեն վրացական ծառայություններից: Ի լրումն, Թուրքիայում ճանապարհային տրանսպորտի բարելավմանն ուղղված մի շարք ծրագրերի հաջող իրագործումից հետո բարձրանալու է նշված ծառայությունների որակն ու իջնելու են այդ ծառայությունների գները, ինչն էլ ավելի ձեռնտու կարող է դարձնել հայ արտահանողների և ներմուծողների համար թուրքական փոխադրողների ծառայություններից օգտվելը:

Ջրոսաշրջություն

Թուրքիայի զբոսաշրջությունը ունի զգալի ներուժ և օգտագործում է կարողությունների միայն կեսը: Ավելի մեծ թվով այցելուների դեպքում երկիրը կարող է նվազեցնել մեկ այցելուի հաշվով ծախսերն ու գները և ավելի գրավիչ դարձնել զբոսաշրջությունը Թուրքիայում: Թուրքիայի զբոսաշրջությունը մտահոգիչ է գնային ու որակական հարաբերական առավելությունների առումով, ինչը կարող է վնասել Հայաստանի զբոսաշրջության հատվածին ու դրան սպասարկող ծառայությունների ճյուղերին: Ջրոսաշրջիկների արտահոսքը զուգակցվելով արտարժույթի արտահոսքի հետ կարող է նաև լրացուցիչ ճնշում ստեղծել վճարային հաշվեկշռի վրա:

Թուրքիայի կառավարությունը խթաններ է շնորհում զբոսաշրջային ներդրումների համար, զբոսաշրջության համար տրամադրում է ենթակառուցվածքային ու հասարակական ծառայություններ, սահմանում է զբոսաշրջային բարձր ներուժ ունեցող գոտիները, որոշումներով հրապարակում է ընտրված զբոսաշրջային կենտրոնները կամ տարածքները, մշակում և հաստատում է հողօգտագործման պլանները, անց է կացնում շրջակա միջավայրի վերահսկողություններ, զովազդում է երկիրը արտասահմանում, կատարում է հետազոտություններ ու հավաքում է վիճակագրություն և տրամադրում է մասնագիտական վերապատրաստում:

Հայաստանի արտագնա զբոսաշրջության կշիռը ներմուծումներում մոտ 2,5 անգամ ավելի շատ է քան Թուրքիայի այդ ցուցանիշը, ինչը կարող է վկայել զբոսաշրջության ներքին առաջարկի հարաբերականորեն ավելի ցածր մրցունակության մասին: Թուրքիայի զբոսաշրջության կշիռը արտահանումներում հարաբերականորեն ավելի շատ է: Պատկերը կրկնվում է ճամփորդության ծառայությունների առնչությամբ: Հայաստանում անհրաժեշտ է խթանել ենթակառուցվածքների զարգացումը և ըստ շրջանների հավասարակշռված մոտեցում ցուցաբերել: Աշխուժացման ամիսներին մահճակալների պակասը կարելի է մեղմել տարվա ընթացքում զբոսաշրջիկների հավասարաչափ բաշխումով՝ զովազդելով Հայաստանը և ուժեղացնելով առաջարկը ցածր պահանջարկ ունեցող ամիսների համար: Ոլորտի մրցունակությունը բարձրացնելու համար պետք է մեծացնել աջակցության չափն ու որակը՝ ենթակառուցվածքային ներդրումների ու սպասարկման ոլորտներում ՓՄՁ-ների խրախուսման և տեղեկատվական տեխնոլոգիայի կիրառման խթանման ուղղություններով:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոնշյալ դիտարկումները, անհրաժեշտ է փաստել, որ ի լրումն Թուրքիայի տնտեսության ավելի բարձր հնարավորությունների, երկիրը նաև ունի ներքին արտադրողների պաշտպանության բարձր մակարդակ: Թուրքիան նաև ակտիվորեն կիրառում է արտադրողներին և արտահանողներին խթանելու բազմապիսի միջոցներ, որոնք էլ ավելի անհավասար մրցակցային պայմաններ են ստեղծում հայ և թուրք տնտեսվարող սուբյեկտների համար՝ հօգուտ վերջիններիս: Ուստի, Հայաստանում ևս պետք է

հնարավորինս հավասար պայմաններ ստեղծել թուրքական գործարարների համեմատությամբ, առավելագույնս բարելավել գործարարությանը աջակցության համակարգը, ինչպես նաև կատարելագործել շուկայում վերահսկողության, հակազնագցման, փոխհատուցման և պաշտպանական համակարգերի գործունեությունը:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է ձևավորի հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման իր դիրքորոշումն ու բանակցային դիրքը, մշակի բարեփոխումների համապատասխան փաթեթ ու իրականացման ռազմավարություն և հետևողականորեն իրականացնի այն: Նշված միջոցառումները կարող են օգտակար լինել ոչ միայն հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման համատեքստում, այլ նաև ՀՀ օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ համակարգի բարելավման գործում, ինչն անհրաժեշտ է տնտեսական կայուն զարգացման և միջազգային առևտրատնտեսական միջավայրում արդյունավետ մասնակցության համար:

Քաղաքական գործիչների եւ տնտեսագետների կարծիքով՝ զեկույցը բազմաթիվ հարցերի պատասխաններ է տալիս

ԱԺ տնտեսական հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ Վարդան Այվազյանի կարծիքով՝ վաղ թե ուշ հայ-թուրքական սահմանը բացվելու է, եւ նախապես իմանալ մեր տնտեսության հնարավոր ռիսկերը, իմանալ այն կարգավորման մեխանիզմները, որոնք Թուրքիան, որպես գործիք, կիրառում է թե՛ արտահանումների խթանման, թե՛ ներքին տնտեսության նկատմամբ, ներդրումների խրախուսման գործում՝ շատ կարեւոր է: «Մենք պետք է լուրջ հետեւություններ անենք մրցունակ լինելու համար: Ես գիտեի որոշ առանձնահատկություններ, բայց կային նաեւ բացահայտումներ, որոնք պետք է քննարկվեն ե՛ւ գործադիր, ե՛ւ օրենսդիր մարմիններում», - ասաց Վ. Այվազյանը:

ԱԺ «Ժառանգություն» խմբակցության ղեկավար Արմեն Մարտիրոսյանը դրական է գնահատում նմանատիպ տնտեսական վերլուծությունը եւ կարծում է, որ բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք բարձրաձայնվեցին, միայն օրենսդրական դաշտի կարգավորմամբ չեն կարող լուծվել: «Կարծում եմ՝ մեծ խնդիր կա օրենքը կիրառելու հարցում: Հատկապես հարկային եւ մաքսային դաշտում, որտեղ կոռուպցիայի մակարդակը բավականին բարձր է: Անգամ իդեալական օրենքներ ընդունելու դեպքում դժվար է լինելու մեր տնտեսական դաշտը պաշտպանել լայնածավալ հարձակումից:

Մեր տեղական արտադրողները սահմանի բացման դեպքում հարվածի տակ են դրվելու», - ասաց Ա. Մարտիրոսյանը՝ ավելացնելով, որ այն առաջարկները, որոնք հնչեցին, մեր կառավարությունը պետք է ի գիտություն ընդունի եւ համապատասխան աշխատանքներ տանի: «Հայ-թուրքական սահմանի բացման հետ առնչվող ոչ միայն քաղաքական մտահոգություններ կան, որոնք իրական են եւ ռեալ, կան նաեւ տնտեսական դաշտին առնչվող մտահոգություններ, որոնք նույնպես պետք է հաշվի առնվեն՝ իրական վտանգները կանխելու համար», - նշեց «Ժառանգության» ներկայացուցիչը:

ԱԺ ԲՀԿ խմբակցության անդամ, տնտեսագետ Վարդան Բոստանջյանի կարծիքով՝ զեկույցը հնարավորություն տվեց հասկանալ, որ Թուրքիայի տնտեսական քաղաքականությունը՝ իր բոլոր ճյուղերով, բարձր հատկանիշներ ունի: Նա մատնանշեց ներմուծման եւ արտահանման հարաբերակցությունը: «Մեր երկրում ներմուծումը 4-5 անգամ գերազանցում է արտահանմանը, եւ սա ցույց է տալիս, որ մեր երկիրը հակված չէ տեղական արտադրությունը խթանելուն: Զեկույցում հնչած տվյալները ամրագրեցին, թե ինչ կա Թուրքիայում, եւ ինչ կա Հայաստանում», - ասաց Վ. Բոստանջյանը:

Մենք ունենք «Շուկայի պաշտպանության մասին», «Հակադեմպինգային քաղաքականության մասին», «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» օրենքներ, սակայն, ըստ ԲՀԿ ներկայացուցչի, բոլորն էլ հասկանում են, որ այդ օրենքները չեն գործում: «Բոլոր մանրուքները կարելու են մեր երկրի համար, եւ սահմանի բացումը մենք չպետք է պատկերացնենք միայն ճանապարհների բացում: Մենք պետք է փորձենք նաեւ նոր շուկաներ հայտնաբերել, ինչն այնքան էլ հեշտ խնդիր չէ», - նկատեց նա:

Տնտեսագետ Անդրանիկ Թեւանյանի կարծիքով՝ Թուրքիայի համար հայաստանյան շուկան գրավելն այնքան կարելու չէ, որքան Հայաստանի համար: Թուրքիայի համար ավելի շատ կարելուվում են տարածաշրջանային խնդիրները, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների բարելավումը, որպեսզի կարողանան Ղարաբաղի հարցում Հայաստանից ավելի մեծ զիջումներ կորզել, ինչպես նաեւ կասեցնեն Ցեղասպանության ճանաչումը:

«Թուրքիայի համար տնտեսական շեշտադրումն ավելի փոքր է, քան քաղաքականը: Մենք չենք կարող պարզունակ մոտեցում ցուցաբերել եւ ասել՝ եկեք սահմանները բացենք: Մինչեւ մեր տնտեսական օրենսդրությունը չփոխենք, չփոխենք Հայաստանում տնտեսական խաղի կանոնները, որոնք, ըստ էության, մենաշնորհային եւ օլիգարխիկ բնույթի են, մենք մեր պետությունը լուրջ վտանգի կենթարկենք: Պետք է հաշվի առնել նաեւ այն հանգամանքը, որ Հայաստանի տնտեսությունը հիմնված է անձերի վրա եւ սերտաճած է իշխանության հետ», - ասաց Ա. Թեւանյանը՝ նկատելով, որ Հայաստանի 10-15 խոշոր տնտեսվարողներին տնտեսապես գրավելը թուրքերի համար խնդիր չի լինելու: «Եթե մենք չունենք շուկայական խաղի կանոններ, մենք չենք կարող դիմագրավել այն էքսպանսիային, որը կարող է լինել Թուրքիայի կողմից», - նկատեց տնտեսագետը:

ՀՅԴ Բյուրոյի «Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ ճանապարհների վերաբացման առևտրատնտեսական հիմնախնդիրները» թեմայով քննարկմանը հնչեցրած զեկույցը ներկայացվելու է ՀՀ կառավարություն: «Մեզ համար՝ որպես կուսակցության եւ որպես խորհրդարանական խմբակցության, այս փաստաթուղթը լինելու է այն հումքը, որի հիման վրա օրենսդրական աշխատանք է ծավալվելու», - հայտարարեց ԱԺ ՀՅԴ խմբակցության ղեկավար Վահան Հովհաննիսյանը:

Կարինե ՄԱՆԳԱՍՏԱՆՅԱՆ